

5.2.1. PRIESAGŲ VEDINIAI

5.2.1.1. VEDINIAI IŠ DAIKTAVARDŽIŲ

Teoriškai iš kiekvieno daiktavardžio galima padaryti **mažybinį daiktavardį**. Dažniausios priesagos yra šios: *-elis, -elė (kalnėlis, saulėlė, senėlė), -ėlis, -ėlė (dobilėlis, nugarėlė), -(i)ukas, -(i)ukė (šuniukas, varniukė), -utis, -utė (kiškutis, pievutė), -ytis, -ytė (brolytis, mergytė), -ulis, -ulė (žmogūlis, gegulė), -užis, -užė (bernūžis, saulūžė), -(i)ūkštis, -(i)ūkštė (žvėriūkštis, mergiūkštė), -okšnis (upókšnis, ledókšnis)* ir kt.

Kadangi su šiomis priesagomis daromi tik daiktavardžiai iš daiktavardžių, o kiekviena priesaga rodo vis kitą mažybinės reikšmės atspalvį, tai iš to paties daiktavardžio galima padaryti daug variantų: *vaikėlis, vaikiukas, vaikeliukas, vaikytis, vaikiūkštis, vaikūtis (: vaikas)*.

Mažybiniai daiktavardžiai tinka ne kiekvienam stiliui. Daugiausia jų tautosakoje, šnekamojoje kalboje ir grožinėje literatūroje, bet jie netinka oficialiai kanceliarinei ir mokslo kalbai, nes yra tik antriniai, emociniai daiktų pavadinimai (plg. *žmogūs* ir *žmogėlis*).

Asmenų pavadinimai yra vyriškosios ir moteriškosios giminės. Su priesaga *-ininkas, -ė* nusakomi asmenys pagal profesiją, dirbamą darbą, kilimo ar gyvenamąją vietą: *darbiniūkas, -ė (: dárbas), dūrininkas, -ė (: dūrys), bítininkas, -ė (: bítė), smuikininkas, -ė (: smuikas), varpininkas, -ė (: varpas), šeiminiūkas, -ė (: šeimà)*. Asmenis pagal kilimo ir gyvenamąją vietą pavadina priesagų *-ietis, -ė, -iškis, -ė, -ėnas, -ė* vediniai: *vilniėtis, -ė, kauniėtis, -ė* ir *vilniškis, -ė, kauniškis, -ė (: Vīlnius, Kaūnas)*, bet tik *varėniškis, -ė (: Varėnà), alytiškis, -ė (: Alytūs), daugiškis, -ė (: Daūgai), anykštėnas, -ė (: Anykščiāĩ), kupiškėnas, -ė (: Kūpiškis), rokiškėnas, -ė (: Rōkiškis), švendubrėnas, -ė (: Švendubrė)*.

Ištekėjusių moterų pavardės turi priesagas *-ienė* ar *-(i)uvienė*: *Daukšà – Daukšienė, Jonaitis – Jonaitienė, Sùtkus – Sùtkuvienė* arba *Sutkíenė, Vālius – Vāliuvienė* arba *Valíenė*.

Mergaičių pavardės turi šias priesagas: *-aitė (Daukšáitė, Jokubauskáitė iš Daukšà, Jokuáuskas), -ytė (Platūkýtė, Račkýtė iš Platūkis, Račkỹs), -utė (Šarkūtė, Venckūtė iš Šařkus, Veñckus), -iūtė (Balčiūtė, Šalčiūtė iš Balčius, Šalčius)*.

Buitinėje kalboje priklausymą šeimai žymi ir vyriškųjų pavardžių mažybinės formos: *Jonaitukas „Jonaičių sūnus“, Šidlauskūkas „Šidlauskų sūnus“*.

Pagal moterų pavardžių pavyzdį sudarytos ir kai kurių bendrinių daiktavardžių poros: *kálvis – kálvienė, brólis – brólienė, úošvis – úošvienė, dėdė – dėdienė, sárgas – sárgienė, karālius – karālienė* ir kt. Moteriškosios giminės daiktavardžiai žymi vyrų žmonas, tik *sárgienė* ir *karālienė* gali būti ne sargo ir ne karaliaus žmonos.

Gyvulių ir paukščių patinų pavadinimai daromi iš moteriškosios giminės su priesaga *-inas*: *āvinas (: avis), añtinas (: ántis), žq̄sinas (: žq̄sìs), kãtinas (: katė), lãpinas (: lãpė)* ir kt.

Augalų stiebų pavadinimai daromi iš atitinkamus augalus reiškiančių daiktavardžių. Jų priesagos *-ojas, -ienojas, -ojys: aguonójas (: aguonà), žirnójas* ir *žirnojỹs (: žirnis); agurkienójas (: agurkas), bulvienójas (: bŭlvė), rugienójas* ir *rugojỹs (: rugỹs)*.

Mėsos pavadinimų darybos priesaga yra *-iena*: *arklíena (: arklỹs), avíena (: avis), jáutiena (: jáutis), kiaulíena (: kiaulė), triušíena (: triušis), žq̄síena (: žq̄sìs), vištíena (: vištà), briedíena (: briedis), šerníena (: šėrnas), žvėríena (: žvėris)*.

Prie mėsos pavadinimų dar šliejasi keletas kitokios reikšmės žodžių: *medíena (: mēdis), lq̄stelíena (: lq̄stėlė), grybíena (: grỹbas), uolíena (: uolà)*.

Daiktų pavadinimams pagal medžiagą ir paskirtį sudaryti vartojamos priesagos: *-inė, -ienė, -ainis*

– stiklinė (: stiklas), peleninė (: pelenai), rašalinė (: rašalas); kiaušiniėnė (: kiaušinis), kopūstiėnė (: kopūstas); tešlaėnis (: tešla).

Vietų pavadinimai turi priesagas -ynas, -ynė, -inė, -iena, -idė, -udė: beržynas (: bėržas), grybėnas (: grėbas), žemuogėnas (: žėmuogė); ligėninė (: ligėnis), plėytinė (: plytą), vąistinė (: vąista); antidė (: antis), avidė (: avis), mėšlidė (: mėšlas); aludė (: alus).

Nupjautų javų ar nukastų bulvių vietą žymi priesagos -iena vediniai: avižiena, bulviena, rugiena, kvietiena, liniena.

Priesagos -ija vediniai rodo pamatiniu žodžiu reiškiamų asmenų valdomą, prižiūrimą vietą, administracinį vienetą: eiguliją (: eigulys), girininkiją (: girininkas), vyskupiją (: vyskupas). Panašią reikšmę turi tarptautiniai žodžiai su priesagomis -atas, -ūra: dekanatas, rektoratas, komendantūra, prezidentūra.

Kuopiniai daiktavardžiai reiškia daiktų visumą. Jie turi priesagas -ija, -ynas: broliją (: brólis), poniją (: ponas), lapiją (: ląpas); raidėnas (: raidė), raumenėnas (: raumuó), žarnėnas (: žarną). Panašios tarptautinių žodžių priesagos -(i)atūra ir -alitetas: advokatūra, klaviatūra, kubatūra; admiralitėtas, generalitėtas.

Švenčių pavadinimai daromi su priesaga -inė(s): Jurginės (: Jurgis), Petrinės (: Pėtras), Jėninės (: Jėnas), Vėlinės (: vėlė), Žolinės ir Žolinė (: žolė).

5.2.1.2. VEDINIAI IŠ BŪDWARDŪIŪ

Abstraktieji daiktavardžiai daromi su priesagomis -umas, -ybė, -enybė, -uma, -ovė, -uly, -atvė, -atis. Išsiskiria priesaga -umas, su kuria daromi abstraktai iš visų laipsniuojamųjų būdvardžių: gerumas (: gėras), gražumas (: gražus). Yra vienas kitas priesagos -umas vedinys iš kokybinę reikšmę turinčių daiktavardžių, skaitvardžių,rieveiksmių: invalidumas (: invalidas), pirmumas (: pirmas), daugumas (: daūg).

Nemažai abstrakčiųjų daiktavardžių padaroma ir su kitomis priesagomis, bet jų vediniai ne tokie dažni kaip priesagos -umas. Pvz.: -ybė – aukštėbė (: áukštas), didėbė (: didis), kantrėbė (: kantrus), puikėbė (: puikus); prie šios grupės šliejasi ir keletas darinių iš kitų kalbos dalių: vienėbė (: vėnas), daugėbė (: daūg); -enybė – brangenėbė (: brangus), keistenėbė (: keistas), garsenėbė (: garsus), retenėbė (: rėtas); -uma – aukštumą (: áukštas), lygumą (: lýgus), sausumą (: saūsas); -ovė – gerovė (: gėras), naujovė (: naujas), senovė (: sėnas); -uly – graudulys (: graudus), nuobodulys (: nuobodus), šleikštulys (: šleikštus); -atvė – jaunatvė (: jáunas), senatvė (: sėnas), vienatvė (: vėnas); -atis – pilnatė (: pilnas), senatė (: sėnas).

P a s t a b a . Žodžiai aukštumą, sausumą, lygumą turi ir konkrečią reikšmę: Tas kraštas – tai Žemaitijos aukštumos.

Asmenų pavadinimai pagal jiems būdingą ypatybę yra su šiomis priesagomis: -uolis, -ė – gudruolis, -ė (: gudrus), gražuolis, -ė (: gražus), jaunuolis, -ė (: jáunas); -ūnas, -ė – edrūnas, -ė (: edrus), plėšrūnas, -ė (: plėšrus), žymūnas, -ė (: žymus); -okas, -ė – naujokas, -ė (: naujas); -eiva – gudrėiva (: gudrus), šventėiva (: šveintas); -ininkas, -ė – blaiviniėkas, -ė (: blaivus), privątininkas, -ė (: privatus).

Daiktų pavadinimai daromi su priesagomis -inis, -inė, -ainis, -ukas, -ukė: skersėnis (: skešas), šaltėnis (: šáltas); palaidėnė (: paláidas); saldaėnis (: saldus), riestaėnis (: riėstas), apskritaėnis (: ápskritas); apatinukas (: apatinis); rudukė (: rúdas).

Vietų pavadinimai turi priesagą -uma: erdvumą (: erdvus), kiaurumą (: kiáuras), lygumą (: lýgus), plokštumą (: plókščias), žemumą (: žėmas).

Nedaug darinių yra su priesagomis -ovė ir -ymė: tvirtovė (: tvirtas), šventovė (: šveintas); kiáurymė (: kiáuras).

Kuopiniai daiktavardžiai žymi asmenų visumą ir turi priesagas *-uomenė* ir *-imas*: *aukštúomenė* (: *áukštas*), *didúomenė* (: *dìdis*), *bendrúomenė* (: *beñdras*); *jaunimas* (: *jáunas*), *senimas* (: *sėnas*).

5.2.1.3. VEDINIAI IŠ VEIKSMAŽODŽIŲ

Abstraktai su priesagomis *-imas* ir *-ymas* daromi beveik iš kiekvieno veiksmožodžio: *augimas* (: *áugtì*), *rášymas* (: *rašýti*). Kai kurie jų greta abstrakčiosios turi ir konkrečią reikšmę, pvz., *skelbimas* (: *skėlbtì*) ne tik veiksmas, bet ir „popieriaus lakštas, kuriame kas skelbiama“, *kalėjimas* ne tik „sėdėjimas kalėjime“, bet ir „pastatas, kur kalima“.

Abstrakčiųjų daiktavardžių yra ir su kitomis, mažesnio darumo priesagomis: *-tis – būtis* (: *búti*), *lemtis* (: *lémtì*), *tremtis* (: *treñtì*); *-esys – bildesys* (: *bildėti*), *ilgesys* (: *ilgėtis*), *šnaresys* (: *šnarėti*); *-smas – gaūsmas* (: *gaūsti*), *veiksmas* (: *veikti*), *džiaūgsmas* (: *džiaūgtis*); *-ulyš – dusulys* (: *dūsti*), *kosulys* (: *kósėti*), *žiovulys* (: *žióvauti*); *-yba, -ybos – rašyba* (: *rašýti*), *statyba* (: *statýti*), *varžybos* (: *varžýtis*); *-tynės – eitynės* (: *eíti*), *lenktynės* (: *leñkti*), *muštynės* (: *mūštis*); *-sena – eįsena* (: *eíti*), *galvosena* (: *galvóti*), *laikýsena* (: *laikýtis*).

Veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimai daromi su šiomis priesagomis: *-tojas, -a, -ėjas, -a, -ikas, -ė, -ovas, -ė, -ėlis, -ė, -alius, -ė*: *gýdytojas, -a* (: *gýdyti*), *mókytojas, -a* (: *mókyti*), *rašýtojas, -a* (: *rašýti*); *audėjas, -a* (: *áusti*), *siuvėjas, -a* (: *siúti*); *krovikas, -ė* (: *kráuti*), *nešikas, -ė* (: *nėšti*), *lupikas, -ė* (: *lùpti*); *ieškóvas, -ė* (: *ieškóti*), *skaitóvas, -ė* (: *skaitýti*), *žiūróvas, -ė* (: *žiūrėti*); *atvýkėlis, -ė* (: *atvýko, atvýkęs*), *išpuikėlis, -ė* (: *išpuikęs, išpuikti*), *parsidávėlis, -ė* (: *parsidávęs, parsidavė*); *snaudálius, -ė* (: *snáusti*), *sirgálius, -ė* (: *sirgti*), *miegálius, -ė* (: *miegóti*).

Įrankių ir prietaisų pavadinimų svarbiausios priesagos yra *-tuvas, -iklis, -tas, -tukas*: *galástuvas* (: *galásti*), *kastúvas* (: *kàsti*), *lėktúvas* (: *lėkti*), daugiskaitinė forma *mestúvai* (: *mėsti*), *mintuvaĩ* (: *minti*), *muštúvai* (: *mūsti*); *jungiklis* (: *jūngti*), *degiklis* (: *dėgti*), *laikiklis* (: *laikýti*); *gaūbtas* (: *gaūbti*), *grąžtas* (: *grėžti*), *liėptas* (: *lìpti*); *čiulptukas* (: *čiulpti*), *degtukas* (: *dėgti*), *teptukas* (: *tėpti*). Retesnės priesagos: *-tuvė – brauktuvė* (: *braukti*), *keptuvė* (: *kėpti*), *sėtuvė* (: *sėti*); *-ynė, -ynės – laidynė, sėdynė, sūpynės*; *-eklis – žarstėklis, žymėklis*; *-klas – irklas, giñklas, pjúklas*; *-tė – mazgótė, liniuótė*; *-klė – matuóklė, švytuóklė, vėduóklė*; *-stis – rañstis, tvárstis*; *-ta – laktà, šlúota*; *-tuvis – prikaistúvis* ir kt.

Lietuvių kalboje aiškiai skiriasi veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimų priesagos. Kitose kalbose tokio skirtumo gali ir nebūti. Todėl tarptautiniai žodžiai su ta pačia priesaga reiškia ir veikėjus (*agitátorius, organizátorius*), ir prietaisus (*akumulátorius, kondensátorius, transformátorius, vibrátorius*).

Veiksmožodinio rezultato pavadinimai dažniausiai daromi su priesaga *-inys – brėžinys* (: *brėžti*), *junginys* (: *jūngti*), *kepinys* (: *kėpti*). Kitos priesagos ne tokios darios: *-alas, -alai – vėralas, rāšalas, rūkaláĩ*; *-muo – dalmuó, juosmuó, vaidmuó*; *-ena – áizena, lùpena*; *-ulyš – skaudulys, kritulys*; *-tas – plúoštas, rāštas, žlūgtas*; *-ana, -anos – dārgana, liėkana, palúkanos*; *-snis – drėbsnis, skėrsnis, síeksnis*; *-slas – krėslas, mėšlas*; *-eklas – áudeklas*; *-ula – skáidula* ir kt.

Vietų pavadinimai pagal veiksmą daromi su šiomis priesagomis: *-ykla – čiuvóyklà, džiovóyklà, kirpyklà*; *-ynė – landýnė, maudýnė*; *-tuvė – krautuvė, dirbtuvė, parduotuvė*; *-lis, -lys – sándėlis, padėlys*; *-einė – buveinė*; *-imys – paplūdimys*; *-vė – kálvė* ir kt.

Apeigų pavadinimai turi priesagas *-tuvės, -ynos, -ynė, -tai*: *(pa)baigtuvės, išleistuvės, sutiktuvės, (su)tuoktuvės, vestuvės*; *krikštýnos, pakasýnos*; *budýnė* „budėjimas prie numirėlio“, *gėrýnė* „išgertuvės“; *atgrąžtai, sugrąžtai* „jaunosios grįžimo į tėvų namus, praėjus savaitei po vestuvių, apeigos“.